

BIAŁY (1359) *ai*

biały (1350), **biał** (7); biały : biał *PatKaz III* (10 : 1), *GlabGad* (25 : 1), *RejWiz* (10 : 1), *RejZwierc* (8 : 4).

biały (1275), **białły** (78), biły (3); biały *MurzNT* (2), *KrowObr* (12), *MWilkHist*, *ArtKanc* (3), *CzahTr*; biały: biały *LibMal* (13 : 14), *Leop* (18 : 3), *ZapKościar* (1 : 1), *Calep* (22 : 2), *GostGosp* (1 : 1), *GrabowSet* (1 : 1), *SarnStat* (3 : 1), *WitosłLut* (3 : 2); biały : biały : biły *BielKron* (68 : 34 : 3).

biał- (698), biał- (25); biał- *BielSat* (2), *GrzegŚm*, *SapEpit*; biał: biał- *OpecŻyw* (15 : 1), *MurzNT* (1 : 1), *Leop* (18 : 2), *BielKron* (86 : 3), *Mącz* (55 : 4), *SienLek* (115 : 5), *BielSpr* (1 : 1), *BudNT* (7 : 1), *SkarŻyw* (19 : 2), *KochPieś* (3 : 1).

comp bielszy (20); biel- (4), bi(e)l- (16).

sg m N biały, bielszy (165). ◇ *G* białego (109), biała (1) *GlabGad*; -ého (6), -(e)go (103). ◇ *D* białému (6), białymu (1); -ému : -ymu *FalZioł* (1 : 1); -ému (1), -(e)mu (5). ◇ *A* biały, bielszy (54), białego (16); -ého (3), -(e)go (13). ◇ *I* białym (36), biał(e)m (10); -ym *March*¹, *RejWiz*, *RejFig*, *BielKron* (2), *KochSat*, *SienLek* (5), *RejAp* (2), *GórnDworz*, *BielSpr*, *ModrzBaz*, *StryjKron*, *CzechEp*, *Calep*, *WujNT*, -(e)m *WyprKr* (7), -ym : -(e)m *FalZioł* (16:3). ◇ *L* białym (22). ◇ *V* biały (1). ◇ *f N* biała, bielszą (165); -ą (81), -(a) (84). ◇ *G* białej, bielszej (137); -ěj (8), -(e)j (129). ◇ *D* biał(e)j (6). ◇ *A* białą, bielszą (63). ◇ *I* białą (23). *L* biał(e)j (11), białyj (3); -(e)j : -yj *LibMal* (1 : 3). ◇ *n N* białe, bielszé (70), biało (3); -é : -o *RejZwierc* (1 : 3); -é (10), -(e) (60); (*attrib*) -e (42), (*praed*) -e (28), -o (3). ◇ *G* białego (67); -ého (2), -(e)go (65). ◇ *D* białému (5); -ému (1), -(e)mu (4). ◇ *A* białe (46), biało (1) *RejWiz*; -é (10), -e (1), -(e) (35); -é *SienLek* (2), *ZawJeft*, -é :-e *OpecŻyw* (7 : 1), ◇ *I* biał(e)m (25), białym (14); -(e)m *TarDuch*, *WyprKr*, *GrzegRóżn*; -ym *OpecŻyw*, *BielKron* (4), *SienLek* (3), *RejAp* (3), -(e)m : -ym *FalZioł* (20:1), *MiechGlab* (2 : 2). ◇ *L* białym (30), biał(e)m (8); -ym *OpecŻyw*, *HistAl* (2), *RejWiz* (2), *BielKron* (5), *SienLek* (4), *RejAp* (7), *RejPos*, *RejZwierc*, *StryjKron*, *LatHar*, *WujNT*, -(e)m *PatKaz III*, *WyprKr* (3); -ym : -(e)m *FalZioł* (3:3), *MiechGlab* (1:1). ◇ *pl N m pers* biały, bielszy (8). *m an* biały (5) *HistAl* (2), *BielKron* (3), biał(e), bielsz(e) (5) *HistJóz*, *FalZioł*, *Leop*, *KochSz*, *RybGęśli*. *subst* białe, bielszé (75); -é (1), -(e) (74), ◇ *G* białych (45). ◇ *D* białym (1). ◇ *A m pers* biał(e) (1) *BielKron*. *m an* biał(e) (2). *subst* białe (78); -é (4), -(e) (74). ◇ *I m* biał(e)mi (5) *RejWiz*, *WyprKr*, *BielKron* (2), *Mącz*, białymi (1) *KrowObr*. *f* biał(e)mi (11), białymi (3); -(e)mi *FalZioł* (2), *HistAl*, *RejWiz*, *KrowObr*, *Mącz*, *RejAp* (3), *KmitaSpit*; -ymi *LibMal*, *SienLek*; -(e)mi : -ymi *BielKron* (1 : 1). *n* białymi (1) *KochSz*. ◇ *L* białych (18). ◇ *sg n G skostn* z biała (2).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XIX w.*

1. *Mający barwę białą lub zbliżoną do białej; jasny (w przeciwieństwie do ‘kolorowy, ciemny’); błady; albus BartBydg, Mącz, Cn; albius, cygneus Mącz; candidus canus, niveus Mącz, Cn; aerius, albens, albulus, caesitius, canus, eburneus, galaxias, lacteus, melinus, nivalis, percandidus Cn (1162) : ZapWar 1511 nr 2092, 1524 nr 2335, 1539 nr 2448; OpecŻyw 132v, 133, 165, 174v, 178 (14); PatKaz III 121v; Mymer¹ 19; Iozef był obletzon wbyałą fuknię a barzo fwyatłą HistJóz B4; Candidus, byaly, BartBydg 22; TarDuch C3v; Sok tego ziela/ flaki białe s ciała fciera mocznie FalZioł I 142c; y wytłoczyć [s pszenicy] to białe przez chufę [...] á to iuz będzie Krochmal FalZioł III 42a; Niema też być [mleko] barzo rzadkie/ ani barzo gęfte. Ale iednoftayno białe á flodkie. FalZioł V 36, I 6c, 45c,*

IV 6c, V 3v [3 r.], 15 (108); *BielŻyw* 155; dał mu [*Adamowi*] towarzyszkę [...] z rzeczy fubtelnieyfzey ftworzoną, bowiem z kołci bialey, gdyż mąż vlepion ieft z ziemie grubey. *GlabGad* A2v; Czemu pżenne ciało bielſze niźli inſze. *GlabGad* G7, B3v, C5v, G6v, G7, H4v (14); *MiechGlab* 23, 63; *KłosAlg* Gv; *LibLeg* 11/97; *ZapMaz* VS 2/332; Item wyanykowye dworcze fvknyą czwikowſkiego fvknyą y plałchcz vkradł y fchath byallich kylko *LibMal* 1544/87; wzyelonym Gyermaczku a wbyaly zupiczi chadzal *LibMal* 1551/160, 1544/90, 1545/95v, 100, 1547/128 [2 r.], 1551/159v [2 r.] (22); *RejJóz* D7v; á wżytek lud niechay wynidzie w odzieniu białym [...] ná drogę Alexandrowi *HistAl* Cv, C2 [2 r.], M2v; *MurzNT Luc* 9/29, *Ioann* 20/12; *GliczKsiqż* C6v; iáko był Pan Kryftus w Purpurę y w białe odzienie obletzon y przybran od Herodá *KrowObr* 106v; Tey Regule/ dziewiáty Benedykt Papieſz/ białe kápice przydał *KrowObr* 134; Klemens Papieſz/ dawſzy im tzarne płaſtze z białymi krzyżyki/ tę ich Regule pothwierdził *KrowObr* 136, 133, 135, 135v [2 r.], 137, 150v (12); Bo gdy weźrzy w źwierciádło áno twarz rumiána/ A czarne brwi ná białym iáko máłowána. *RejWiz* 53v, 23v [3 r.], 112; *Leop Ex* 35/35, *Esth* 8/15, *Luc* 23/11; *RejZwierz* 140; Czwartha Kofulka na plothnie białem sperel a ze zlotem vcziniona *WyprKr* 36, 28, 48v, 69v, 98v, 108v [2 r.] (19); *BibRadz, Act* 1/10; Thá rzeká pod miáłto Lá nfenberg ciáłnemi ſkáłami ľciſniona idzie/ pijánami białemi opływáiác *BielKron* 283; miał ieden buławę [...] drugi ſiekierę s koſci Słoniowey białą *BielKron* 435, 21, 111v, 331v, 384, 449v (23); Albo iſz na koſcielech złote były dachy/ A białym Alabaſtrem budowane gmachy *KochSat* A3; Cani montes. Byale góry od fniegu *Mqcz* 33b, 6c [2 r.], 82a, 183c, 189d, 387a (21); Bárwy mi fię krom bráku wżytki podobáły/ Alem fię ſtrzegł dla oczu ábym nie był biały *Prot* B2; Niewieſci mocz s przyrodzenia bielſzy ieft niź męſki *SienLek* 25v; iáko ielito kątne wwieprzu/ kthore niektorzy Dorotką zowá: á wżakże bielſze dla miáſzłzoſci niź ine *SienLek* 95v, 21v, 157, 184v, 190v, X4v [2 r.] (31); á iźby mogli zemną chodźić w białym odzieniu ktorzyby tego godni byli. *RejAp* 36v; Oto ſłuchay: Iż ftoią przed Máyeſtatem Páńſkim obleczeni w ſtoły białe/ á páłmy máią w ręku fwoich *RejAp* 68; białe odzienie poſpolicie bywa znák weſela iákiego álbo dobrej nádzieie iákiey. *RejAp* 131v, 60, 116v, 160v, 161 [2 r.] (38); Rzecz tá/ ktora drugą rzecz czarną/ ábo białą czyni/ bez pochyby lámá muſi być czerníza/ ábo bielíza *GórnDworz* Kk, G2, G2v, Kk; Wnetże poſciel koleńſką białą powleczenie. *HistLan* C3v; *HistRzym* 68; *RejPos* 6, 85, 135v, 170v; *GrzegŚm* 60; *RejZwierz* 32v, 164; Ze w białą ſzátę okrczone^{go} obłoczono/ piſze Ambroſius *WujJud* 169, 164v, Ll; *Strum* B2; *BudNT Mar* 15/5; *CzechRozm* 23; *ModrzBaz* 51; ſmierdzi y kurzy fye ſiárką wodá białá *Oczko* 4v, 10v; dziwną rzecz widzę [...] woſłko iákieſ białe *SkarŻyw* 179; ſwiátłóſć wielka v ołtarzá/ á ołoby białe onę Antiphonę ſpiewáią. *SkarŻyw* 510, 312, 452, 565; *ZapKoſcier* 1, 45v; *KochTr* 20; *StryjKron* 442, 777 [5 r.]; *CzechEp* 14; *KochJez* A3, B2; *KochEpit* A3; Itárgawſzy Białé żagle/ y okręt w kęfy zdruzgotawſzy *KochFr* 66, 97, 131; złe przy dobrym/ białe przy czarnym/ ſłodkie przy kwáſnym/ łatwiey y lepiey rozeznác y wybrác człowiek może. *ReszPrz* 34; *ReszList* 159; Prozno cynober czerwoný y błękitny lázur/ Prozno chwaliſz biały bláywás/ tráfi w to y Mázur. *KlonŻal* D3v; *WerGoſć* 245; *KochPieſ* 22; Albedo – Białóſzc, białá farba. *Calep* 49b; Amictorium – Białe odzienie panienskie, gżło cziáłnocha. *Calep* 61a, 147a, 157b, 184b, 306a, 775b (11); Iezu Chryſte [...] v Herodá wzgárda/ nátrząfaniem/ y w białą ſzátę pełnym poſmiewiſká przyodźianiem zefromocony. *LatHar* [541], 274, 521, 723; Y widzialem/ á oto obłok biały: á ná obłoku ſiedział podobny Synowi

człowieczemu *WujNT Apoc 14/14, Luc 9/29, Act 1/10, Mar 16/5, Apoc 3/5, 20/11 (18); SarnStat 1300; SiebRozmysł M2; Przez którą [łąkę] cichy strumień idąc białe myje Brzegi Witosłut A3v; CiekPotr 29; Z czarnego białe rzeczy/ farbę zabięraią/ Ten pożytek iest kiedy zacni vpadaią. GosłCast 43, 19; miałto białych chuft/ włościennicą odziani będziecie. SkarKazSej 704b; KlonFlis A2, H4v; Podle ziołká zielony [Polipus]: á czarny przy błoćie: Biały przy białey ziemi/ gdy bywa w kłopoćie. KlonWor 2; Y tám być Candidatem/ chodzić w białey ízáćie/ Tám być y Prenfatorem nie žal/ Pánie bráćie. KlonWor 14, 2; ZbylPrzyg Bv, B2v, B3.*

W charakterystycznych połączeniach: biały (-a, -e) aksamit, altambas, barchan (2), barwa (3), blajwas, botek, brzeg, chust(k)a (9), ciasto, czapka (2), drożdże (2), drzewo, dym, farba (9), flaki (3), flegma, gąbka (3), giezłeczko, glanc, gnoj (2), gumi, gurgielle, hazuka, infuła, jagody (2), jedwab (2), jelito, kabat, kamień (kamienie, kamyk) (6), kapica (8), kapturek, kawalek, kierz, kitajka (7), kment, komża, kopyto, korzeń (7), kosmacinka, koszul(k)a (5), kość (3), krzemień, krzyż(yk) (5), kutas, kwiat(-ek, kwiecie) (17), łajno (4), łóżeczko, manna, mastyka, maść, miałkość, mleko (3), mocz (6), mozg, namiot, nasienie (4), obicie, obłok [w tekście Apokalipsy lub w tekstach związanych z życiem Chrystusa] (4), obrusek, odzienie (45), osoba, ość, owoc, perła (3), pęcherz(yk) (3), piana (2), piasek (2), płaszcz (4), płótno (9), popioł, pościel (2), proch, proporzec, proszek, prześcieradło (2), pstrocina (-nka) (3), punkt (2), rękaw, rękawica, rog (2), ropa (2), rozga, rzecz (5), siemię (2), skała, stolica, stoła (18), strefa, sukienka, suknia (10), sukno (3), szarawara, szata (49), ślimak, ślina (2), telej, teleta (4), terpentyna, tuballa, ubranie, uryna (17), ustanie (3), wełna (2), węzły, wilkość (3), wirzchołek, woda, wojsko, wor, zęby (13), ziarnko, ziemia, zmaza (2), żagiel (2), żupica; (we)wnątrz biały (12), z wierzchu biały, około biały.

Przysłowie: Nie są takie rękawy iako kozuch cały. Często pod białym czepcem bywa mol niemały. March¹ A3v.

Zwroty: »ciągnąć na białą farbę« = rozjaśniać do białości: Languescente colore in album, Przebiyájąc álbo ciągnąc ná białą farbę. Mącz 183d.

»jako wełna biała zbieleć«: będąli [grzechy] czyrwone iako czyrwiec/ iako wełná biała zbieleią. BielKron 94.

Wyrażenia: »biała infuła« = tiara papieska: iż prawie iako Sybille prorokowały/ kiedy w białym helmie krol frogi miał w Rzymie náftác/ iż ty czáfy prawie [...] przypadály/ gdy Bonifácius (papież) w Rzymie wzyął ná fię białą infułę RejAp 116v.

»kamień, kamyk biały« = znak łaski (w tekstach biblijnych lub do nich nawiązujących) (9): HistRzym 69v; BibRadz Apoc 2/17; Iż mu dam kámień biały ná którym będzie imię moje nowe nápiáne RejAp 28, 26, 28 [3 r.], 28v, Dd2; WujNT Apoc 2/17.

»biały jako mleko, nad mleko bielszy« (3): Vrina biała iako mleko [...] Vkazuię choremu vpadek znamienity FalZioł V 3v; HistAl K8; oczy iego pięknieyfze są nád wino/ á zęby nád mleko bielíze. BielKron 18v.

»barwa jako perła biała«: A oná Mánná podobna byłá ziórnu Koryandrowemu/ á bárwy tákiey iako Perlábiała. BibRadz Num 11/7.

peryfr. »biała rzeka« = *Wisła*: Ale tám/ kędy biała rzeká toczy piány/ Pod ławné y podziś dzień Grákułowé ściány. *OstrEpit* A3.

»biały jako śnieg; jako śnieg biały« (4 : 3): *OpecŻyw* [57]; Y było weyzrenie iego iáko błýkáwicá/ á odzienie ie⁸⁰ białe iáko śnieg. *BibRadz Matth* 28/3, *Dan* 7/9; *BudBib Dan* 7/9; *MWilkHist* A3; *WujNT Matth* 17/2, *Mar* 9/3.

»biały ku żniwu« = *dojrzały* (3): Podnieście oczu wálznych/ á przypátrzcie fię kráinam/ boć iuż białe [*albae Vulg*] łá ku żniwu. *BibRadz Ioann* 4/35; *BudNT Ioann* 4/35; *WujNT Ioann* 4/35.

Zestawienia: lek. »biała biegunka; biegunka biała« (3 : 2): przeto zá białey biegunki/ s pomocą przýspiefzay *SienLek* 101; o Biegunce białey y czerwoney *SienLek* 100, 102v [2 r.], Sv.

lek. »białe blizny« (2): Y o guźiech/ o lifzáioch/ y o białych bliznach. *BibRadzLev* 14/56, 13/2.

»biały chleb; chleb biały« (16 : 15): Przynioł mu mleká łłodkiego/ Nádrobiwfy chlebá białego. *BierEz* N2v; *Panis triticeus vel siligineus*, Chleb byały. *Murm* 157; *FalZioł* I 39d, III 15a, V 36v, 63v, 72v (9); *RejFig* Cc4; *RejZwierz* 137; *BielKron* 435; *Panis primarius*, Páński biały chléb. *Mącz* 275d, 393d; Stłucz iádro włóskięgo orzechá z chlebem białym *SienLek* 151, 43v, 50, 98v, 106v, 127v (9); *RejZwierz* 111; Chleb máią biały y czarny *BielSpr* 54, 69; *SkarŻyw* 331, 414; *BielSjem* 21.

»biały cukier; cukier biały« (14 : 7): oczukruy białym czukrem *FalZioł* I 75c, I 24d, 57b, 149d, II 11a, IV 2b (21).

»z biała czerwony« = *jasno czerwony*: Odzyenye yako fukyenká myala zbyala czeruona *PatKaz* III 122.

»biała glina; glina biała« = *Argilla (Rost)* (4 : 1): *Leucargillion candida argilla*, Biała gliná *Mącz* 189d; *SienLek* 135v; *Calep* 188b, 593b, 1048b.

»biała kamfora; kamfora biała« = *Dryobalanops aromatica Gaertn. (Rost)* (1 : 1): *FalZioł* III 26a; Albo weźmi nowych pereł dwie Drágmie/ Kámffory białey iednę *SienLek* 69v.

»biały kamień« = *Marmor (Rost)*; *alabaster* (2): *Alabastrites* – Alabafter, vel biały kamień gátky. *Calep* 47b, 48a.

»kamienie białe« (2): *Per calculos praeterea sententias ferebant iudices antiquitus*. Stárzy mieli dwoye lófy/ álbo/ kámienie/ białe y czarne. Białemi wolno pułzczáli/ czarnemi przekázowali. *Mącz* 31c.

»koral biały« = *Amphihelia oculata M. Edw. (Rost)* (6): *KOrałow* dwoiaki iefth rodzaj, czirwony y biały. *FalZioł* IV 51d; Wezmi [...] koralow białych maluczko więczy niżli quintin *FalZioł* V 111, II 15a, V 73, 93, 108; *BielKron* 454v.

lek. »białe krosty; krosty białe« (3 : 3): *FalZioł* ‡ 4a, I 53c, 59a, 76b, 121b; *Pustulae liventes*, Białe krofty bolące. *Mącz* 332d.

»len biały kręcony; biały len kręcony« (3 : 1): *Napirwey* łpodnie vbránie áby było lniáne co namięklzęgo białego lnu kręconego/ wyłzywane. *BielKron* 34, 33v; *Leop Ex* 26/1, 36/8.

»marmor biały; biały marmur« = *Marmor (Rost)* (2 : 1): *BielKron* 77, 266v; ie nálezli pokryte w truny mármoru białego *SkarŻyw* 487.

lek. »biała maść; maść biała« (8 : 6): Wezmi oleyku rozanego czterzy vncije/ małci thopolowey/ małci białey/ to iefth z blaywafu *FalZioł* V 108, 41v, 44, 101, 102, 112v (8); *RejWiz* 15v; *Spumeus*,

Ná xtałt peány/ álbo z piány. Spumeus color, Biała máść by piána. *Mącz* 410d; *SienLek* 135v, 162, 162v, X4v.

»biała mąka; mąka biała« (23 : 10): simila, farina alba, byala mąka *BartBydg* 143b; Y byl korzec mąki bialey zá ieden Státer *Leop* 4.*Reg* 7/16, *Lev* 2/1, 4, 7, 1.*Reg* 25/18, 2.*Mach* 1/8 (12); *BielKron* 76v, 111v; *SienLek* 170v, 179; trzy miárki bialey mąki rofzczyń/ á nápiecz przafnikow. *BudBib Gen* 18/6, *Lev* 2/1, 6/20, *Num* 7/13, 19, 25 (16).

»biały miód; miód biały« (6 : 3): Potym oczukruy/ albo białem miodem oflodz *FalZioł* V 82, I 89a, V 39, 39v, 81v, 86v (8); *SienLek* 78.

lek. »niemoc biała«: Niemocz białą á lipką niewieścią rozrywa á czísci z złych zbythkow *FalZioł* II 10c.

»piwo białe« (2): *FalZioł* V 64v; Kofáćiec w winie álbo w piwie białym wárzony/ ma pić kogo głowá boli *SienLek* 51.

»rzeczy białe« = *bielizna*: Rzeczii Biale Krolewni Jei Mczi. *WyprKr* 105.

lek. »biała skora«: Dziecię kthore fie narodzi/ vbogie będzie/ świerzb z białą fkorą będzie mieć *FalZioł* V 46.

»sol biała; biała sol« (3 : 1): Wezmi łoku z ziela wołowego ięzyka/ foli bialey/ oboyga rowno *FalZioł* II 20d, V 78v; *BielKron* 451v; *SienLek* 118v.

»biały szafir« = *Sappirus* (*Rost*): dzieło cegły zláfiru/ álbo štoł z białego fáfiru. *BudBib* 43v *margin.*

»białe szycie« = *bielizna*: Nići do roboty Pánnom do białego fzyčia náprzyczyniác *GostGosp* 128.

»biała tablica«: Leucoma, Latine album Biała tablicá ná którey ymioná fędziów Rzimskich były nápiáfáne. *Mącz* 189d.

lek. »trąd biały; biały trąd« (3 : 1): albaras/ to iest biały trąd węgryfity na liczu. *FalZioł* I 93b, † 4b, I 121b, II 6b.

»wino białe; białe wino« (36 : 19): A Wino Białe iest gorące⁸⁰ prirodzenia we wtorim ftopniu *FalZioł* I 155d, 11b, 156a, b V 14, 33, 78v [2 r.] (43); *RejKup* Rv; *RejWiz* 40v; *BielKron* 329, 331; *Mącz* 154c, 359a; *SienLek* 8, 59v, 65, 67, 68, 127v.

»wosk biały; biały wosk« *cera alba* (*Rost*) (5 : 2): vczín z onych zioł y fprochow łok/ ktoremu prziday białego wołku *FalZioł* I 19c, IV 28b, V 28v, 97, 107v, 108, 109v.

»biała brunatność«: około pręta ma [dłoń Krystowa] kwiatki bialey brunathności *FalZioł* I 112b.

»biała zieloność« (2): miewa [sertula] líftki bialey zieloności ku fofncze podobne *FalZioł* I 141c, 94b.

Szeregi: »biały albo blade«: Zafię białe albo blade [proszki w urynie] błýfkaiące, Dziewkę począc vkazuią. *FalZioł* V 11v.

»biały (a) cienki« (5): Też w młodym człowiecze biała á cienka vrina częšto fie vkazuiącza. quartanę być znamionuie *FalZioł* V 3, 3 [2 r.] 3v. *Cf* »biały (albo) subtelný«.

»czysty, biały; biały (a, i) czystý« (5 : 4): *PatKaz III* 153v; będzie czyfity biały proch/ ten dawać w winie pić *FalZioł* V 70, I 156a, V 19a, 62v, 64v; Więc też tu iest ná rogu czyfite wino białe/ A práwie przezroczyfite y práwie wyfiałe *RejWiz* 40v; *SienLek* 67; A woýfká ktore wniebie fzyły [...] vbráni wkment biały y czyfity. *BudNT Apoc* 19/14.

»biały (a) jasny; jasny i biały« (7 : 2): Biały. Jálny. Albus, candidus. *Calag* 563a; Ma być wybierana [żywica] iako lepśza ktora ieft biała/ iałna *FalZioł* III 27c, III 26a, 41c; Iako farba iałna á biała czyni gwałt wzrokowi *GlabGad* B7; Mącz 33b; wyfzło fiedm Anyołów [...] vbráni płotnem białym á iálnym *RejAp* 130, 131; *WujNT Mar* 9/3.

»biały albo mleczy«: Też gdy po biały albo po mleczy vrinie vkaże fie biała *FalZioł* V [4]v.

»biały (albo) subtelny« (3): Biała vrina/ łubtelna/ á cienka [...] Znamionuje zatkanie y zanieczyfcienie fleziony *FalZioł* V 3, 3, 3v.

»biały i świetny; świetny, biały« (1 : 1): Cygneus – Szwietni biały. *Calep* 282b; nań/ iáko ná krolá nikkczemnego y fáłzywego/ białą y świetną fźátę wdźiać y włożyć kazał. *LatHar* 317.

Przen: Zakonnicy używający białych habitów (2) : A rozmáicie chodzą [mniszy] w tym kugłárftwie wfyfcy/ Czarni/ biali/ á drudzy fźarzy iáko wilcy. *RejWiz* 161; *SkarŻyw* 538.

a. *O skórze, oczach i włosach człowieka* (64) :

α. *O skórze; candidus, lacteus Mącz* (47) : yakyey była baruy na fkorze abo na czyele, yefzly bałey [!] albo cz(y)arney albo czeruoney abo fzymełzaney *PatKazIII* 119; *FalZioł* I 126c, IV 32d, V 32v; Ieftli więcey czyruona [ręka] niżli biała tedy vkażue krwi mnoftwo *GlabGad* P2v; Czemu mleko niewiaft czarnawych zdrowfze bywa niżli białych. *GlabGad* H5, N8v, O8, P5v, P8; Wiele ludzi onego kráiu domnie przychodziło dźiwuiąc fie ciáłu białemu mnimáiąc áby fárbowane było *BielKron* 451, 447v, 450, 458; *Mącz* 33b, 181b; Tácy ludzie bywáią [...] fpiący/ ciężcy/ biały płci/ niemężni/ á wyfocy. *SienLek* 29v; *GórnDworz* G2, G2v, Aa8; *BielSat* C2 [2 r.]; Abowiem kto fie zdobi tymi krofomownemi fłowki/ bá rownie iákoby s cudney rękáwice białą rękę vkażał/ á ciáło ine wfytko kroftáwe *RejZwierc* 84v; *KochSob* 68; *KochEpit* A2v; *ZawJeft* 46; *WitosłLut* A4v, A5; *PaxLiz* D2v; *KlonWor* 62.

W charakterystycznych połączeniach: biały (-a, -e) barwa (3), ciało (5), człowiek, gardło, lice, ludzie, niewiasta, noga (2), nos, oblicze (2), płeć (2), ręka (3), skóra, szyja, twarz (3).

Przysłowie: iáko kiedy kto Murzyná białym zowie *GórnDworz* Rv; *ModrzBaz* 131v.

Wyrażenia: »biały jak mleko«: Sprawa iedna ku vmywaniu licza y rąk/ ktora pachnie á czyni ciało białe iako mleko. *FalZioł* II 20b; *Elactesco* – Białim ziefertawám iako inlieko [!] *Calep* 354a.

»płeć biała rumiana; biały rumiony na płci« (1 : 1): Były thedy yey wlofy myerne zolto-czarne bo takye fluffayą ku plczy byały rummyney *PatKaz III* 119v, 119v.

»płeć nad śnieg bielsza«: Pierśi śniegu frototę/ pátrz/ iáko zádáią/ Nád śnieg bielfzą dáleko płeć ná łobie máią. *PudłFr* 70.

Zestawienia: »biały rumiony; biały a (ani) rumiony; z biała rumiano« (3 : 2 : 1): Jagody yey [...] byałe a rummyne wbaruye yako mleko a roza *PatKaz III* 121, 119, 119v [2 r.]; *GórnDworz* G2; bo fie vrodzi [...] Krewnik z białá rumiáno. *RejZwierc* 6v.

»z czerwona biały« = *rumiany*: yakyey była [Maria] baruy na fkorze [...] y kładzye voyczyech fczeruona byały czudney barzo *PatKaz III* 119.

»Maur biały« = *Arab*: Pierwfzy Nigrytowie wiárę máią Máchometowę nie thák nieuftáwicznie iáko Leuko Etyopes/ to ieft Maurowie biali *BielKron* 450.

Szeregi: »biały (a) blady (abo śmiady)« (3): *GlabGad* H4v; *GórnDworz* X4; Phlegmátyk/ biały/ blady/ iáko wódy nálany *Oczko* 34.

»biały jasny«: *Syya* byala yafna nyeotyła any uyfchła *PatKaz III* 121v.

β. *O oczach:* *jasnoniebieskie; caefius, glaucus Mącz* (3) : Oczy białe abo ku modrości *GlabGad* N6v; *Caefius, Bławy/ błękitny/ który białe zrzenice á oczy ma. Mącz* 30c; *Glaucus, Bławy/ bláski/ modrawy. Glauci oculi, Blaskie álbo białe oczi. Mącz* 146b.

γ. *O włosach:* *jasnoblond, płowe, lniane; siwe; canus Mącz, Cn* (12) : Nye myála też [włosow] rzatkych albo barzo myákkych albo myáfłych any teze prauye byalych *PatKaz III* 119; *Brwi białe á krotkie znamionuią człowieka boiaznego GlabGad* N5, N5; *BielKron* 357; *RejAp* 12; *BudNT Apoc* 1/14; *WujNT Apoc* 1/14.

W charakterystycznych połączeniach: *białe brwi* (2), *włosy* (6).

Przysłowie: ábowiem nie możefz vczynić iednego włóła białym ábo czarnym. *WujNT Matth* 5/37.

Wyrażenia: »biały jako jabłoń«: *Canus, Siwy/ Byały yáko yabłoń od ítárości. Mącz* 33c.

»biały jako (by) śnieg« (2): *BudNT Apoc* 1/14; á głowá iego y włófy były białe iáko wełná białá/ y iáko śnieg *WujNT Apoc* 1/14.

»biały jako wełna białá« (3): *A głowá iego y włófy były białe iáko wełná białá RejAp* 12; *BudNT Apoc* 1/14; *WujNT Apoc* 1/14.

peryfr. »biała skroń« = *starość* (2): *KochPs* 104; Tenże go będzie chciał mieć w fwey obronie/ Do lat fzedźiwych/ y do białey fskronie *GrochKal* 16.

b. *O sierści i upierzeniu* (102) : *yakom ya nyezabył wyeprza byalego ZapWar* 1512 nr 1903, 1513 nr 2110 [2 r.], 1513 nr 2133, 2134, 1529 nr 2354, 2355, 1545 nr 2631; *FalZioł* I 137a, IV 5d, 24c, V 94, 117; *March*² D2v, D3v; *LibMal* 1547/127v, 1548/146, 1550/156; byli też tham ptácy biali ktorzy czynili znáki z ludzi niemocnych *HistAl* M6v, H6v; *Leop Gen* 31/8 [2 r.]; *RejFig* Cc6 [2 r.]; z łukiem iá [Dianę] wypifuią chodzić/ á ieździć ná wozye w ktorim chodzą czterzey Ieleniowie biali. *BielKron* 23, 22, 430, 432v; *SienLek* 186, 186v [2 r.]; *GórnDworz* O6; *HistRzym* 78v [2 r.]; *KmitaSpit* Bv; *CzahTr* D3; y poymuie one Piękne wólki/ wáłáfki/ białe/ siwe/ wronie *KlonWor* 19; *SzarzRyt* D4v.

W charakterystycznych połączeniach: *biały (-a, -e) bachmatek* (2), *brzuchó, gołqáb, jeleń, kiernoz, kobyła* (3), *koza, kot, koźka, lew, łaska* (2), *ogonek, owca* (2), *pierze (pioro)* (3), *pies(ek)* (3), *popielica, ptak, sierść, trzoda, wieprz* (3), *zwierzę, żuraw*.

Przysłowia: Bo przed fię pić mułi y iefć By ná koniec zbiałego z fieć *RejRozpr* Ev.

Nie pomoże nic Gálce choć z Lábęcmi pływa/ Przedfię miedzy białemi nálzá Gąłká siwa. *RejWiz* 98.

Wyrażenia: »koń biały; biały koń« (25:14) [*w tym w tekście Apokalipsy* (25)]: *ZapWar* 1513 nr 2111; *HistJóz* B4; *MiechGlab* 59, 60; Thefz vkradli wlipnyczi kaczmarzewy na polyu konya byalego *LibMal* 1547/130v; *HistAl* H3v; *Leop Zach* 1/8; *BielKron* 119v, 384v; *SienLek* 187v; *RejAp* 56v [2 r.], 57, 160, 161 [2 r.], 163 (19); *BudNT Apoc* 6/2, 19/11, 14; *StryjWjaz* B4v; *KochMRot* B4v; *CzechEp* 222 [2 r.]; Y woyfka ktore fá ná niebie fzły zá nim ná koniách białych *WujNT Apoc* 19/14, 6/2, 19/11, 14.

»biały łabęć«: Do miłości. [...] Siądz [errata: Wsiądz] ná fwóy wóz vzlocony/ Białym łabęćiom zwierzony. *KochFr* 96.

»jak śnieg biały; bielszy śniegu« (1 : 1): Iásniuchny twoy woz bielże śniegu konie. *RybGęśli* C2; Wízedł w rádę Grus álbo Krol ptałzy/ iak śnieg biały *KmitaSpit* C4v.

Zestawienia: »niedźwiedz biały« = *Ursus arctos* L. (Rost): W tey Kráinie fą niedźwiedzie Bialli/ wilcy/ żaiące *BielKron* 433v.

»sokoł biały« = *Falco peregrinus* L. (Rost) (2): vřczwáli w ten čás ná trzy ftá Zaięcy/ máiac s fobą dofyć rozmáitych ptakow to ieft fokołow/ krzczotow/ białozorow/ fokołow białych y inych. *BielKron* 435, 433v.

Szeregi: »biały i (niż) czarny; czarny i biały« (5 : 1): *FalZioł* IV 9d, 25d, 35c; *BielŻyw* 25; *KochMon* 22; Nie ieden w trawie leżac gnił co wiedzieć poki/ Sowy przykrył/ z białemi y z czarnemi froki. *KmitaSpit* C5v.

W przeni (1) :

Wyrażenie: »łabęć biały« = *Konstelacja Łabędź* (1): TEen ptak ieft łabęć biały/ nie práwie wielkimi Nie názbýt téż gwiazdami przyodżian ciemnymi. *KochPhaen* 11.

Przeni (10) :

a) *Wyrażenie*: »biała mysz« = *dzień* (2) : Gáłáfká tá [...] Nędzny żywot [...] Ktorąc czarna y biała Myłz głodze *RejPos* Bv, B.

b) *Wyrażenie*: »biały gołąb« [o świętym Piotrze] (1) : Piotr pochodnia wřzytkiey ziemie/ biały y czyłty gołąb *SkarŻyw* 595.

c) *Wyrażenie*: »biały łabędź; łabędź biały« [o człowieku] [2:1] (3) : [*Patriarcha Carogrocki Jozef*] iáko biały Lábęć z Symeonem ftárcem Piofnkę onę przed śmiercią záspiewał. *SkarJedn* 326; Symeon Lábędz biały napiękniey przed śmiercią śpiewáiący. *SkarŻyw* 113 marg, 113.

d) *Wyrażenie*: »kruk biały« = *rzadkość, osobliwość* (1) : Dżiw ná świecie kruk biały *KochJez* A4.

e) *Wyrażenie*: »ptak biały« = *siwizna* (1) : Iuż mi w ptaká białęgo wierzch fye głowy mieni *KochPieś* 54.

f) *Wyrażenie*: »białe owce« = *ludzie sprawiedliwi* (2) : Odłączą czarne od białych/ y białe owce ná práwicy/ czarne kozły ná lewicy poftáwią *SkarKaz* 6b.

c. *O łusce, skórze rybiej* (23) : Ieft riba wielka [...] ma fkorę białą y gładką *FalZioł* IV 34d; IAlicz ieft riba rzeczna y fthawowa, łufkę ma na łobie białą fzyroką *FalZioł* IV 41d, IV 36a, 41c, d, 42a, 42d, 44d.

Zestawienie: »ryba biała; biała ryba« = *Gadus merlangus* L. (Rost) (9 : 6): *Murm* 93; *Mymer*¹ 37; phoca, dorszh, byala ryba *BartBydg* 59b; OKuń riba ieft z białich rib *FalZioł* IV 42b, 41c, d, 42a,b [2 r.], 43a,b [2 r.], 45d [2 r.]; *SienLek* 6v.

d. *W nazwach roślin; albus* *Murm*, *Mącz*, *Cn*; *candidus* *Mącz*, *Cn* (242) :

Zestawienia: »been biały« = *Valeriana officinalis* L. (Rost): Potym przydaj [...] Been białęgo y czyrwonego *FalZioł* II 17b.

»benedykta biała« = *Geum urbanum* L. (Rost): Wezmi rózey/ wężowniku/ benedicty białęgo *FalZioł* V 68v.

»biały bielony; bielony biały« = *Hyoscyamus albus* L. (Rost) (4 : 1): wino w którym by było warzono nafiennie białego bielony [...] bole nie zębów vńmierza *FalZioł* I 65b, I 65a [2 r.], b, V 108v.

»biały bluszcz« = *Hedera Helix* L. (Rost) (2): Biały blufzcz ma biały owoc *FalZioł* I 48c, 48c.

»biała bukwica; bukwica biała« = *Primula veris* L. (Rost) (3 : 1): *FalZioł* V 91; Dobrze fy e téz częśtho nápárzác w kąpeli/ nówárzywfzy w niey ízáfłwijey/ biały bukvice/ y kámiennéy miętki. *SienLek* 143v, 59v, 77.

»bylica biała« = *Artemisia vulgaris* L. (Rost) (2): Artemisia – Bylica czarná y białá. *Calep* 99a, 137b.

»cebula biała« = *Allium Cepa* L. (Rost): czirwona cebula á przedługowata ieft mocnieyfza j osńtrza niżli okrągła cebula y biała *FalZioł* I 27b.

»biała cziemierzycza; cziemierzycza biała« = *Veratrum album* L. (Rost) (15 : 11): Thu włońnohci biały Czemieszicze wypifuiemy. *FalZioł* I 45d, 45c [4 r.], 46a [4 r.], d, III 38b, V 79v (21); *SienLek* 171, 250v, Xv; *Calep* 356b, 475b.

»białe ciernie; ciernie białe« = *Prunus spinosa* L. (Rost) (1 : 1): Białé ciernié *SienLek* 236, Xv.

»biały kostus« = *Saussurea Lappa Clarke* (Rost) (2): Biały [Costus] ieft nalepśzy *FalZioł* I 35b, 35b.

»biała ćwikła; ćwikła biała« = *Beta vulgaris* L. (Rost) (3 : 2): *FalZioł* I 20a, 19d [3 r.]; nówarz biały ćwikły z wodą miodową *SienLek* 90.

»dyptam biały« = *Polygonotum multiflorum* All. (Rost) (2): Wezmi [...] diptamu białego/ mirri czyrwoney. *FalZioł* V 113, 87.

»dziewięsił biały« = *Gladiolus communis* L. (Rost) (2): weźmi [...] korzeniá Dziewięsiłu białego *SienLek* 79v, Xv.

»fijołki białe; białe fijołki« = *Matthiola incana* B. Br. (Rost); *Viola alba* Cn (1 : 1): Murm 116; WEzmi kwecia Grzybieniowego białego [...], Fijołkow białych *FalZioł* II 16b.

»biała gorczyca; gorczyca biała« = *Sinapis alba* L. (Rost) (12 : 3): gorzicza biała ma moc zagrzewaiączá y wyfufzaiączá *FalZioł* I 50d, +3c, 50c [3 r.], IV 9a, V 77 (10); *Mqcz* 108b; *SienLek* 61v, 109v [2 r.], 178v.

»biała goryczka« = *Polyporus officinalis* Fr (Rost): Gębka modrzewiowa [...] lepśza ieft niż świérkowa/ bo ieft y bielśza: s tąd iá zowá niéktorzy białá goryczką. *SienLek* X4v.

»imbier biały« = *Zingiber officinale* Rosc. (Rost) (7): potym wziác Imbieru białego półtora korzenia *FalZioł* V 91v, 104 [3 r.], 104v; *SienLek* 165v, 166.

»białe kadzidło; kadzidło białe« = *Boswellia Charteri* Bird. (Rost) (21 : 10): A ma być białe Khadzidło na nocz połykane przeciw tim niedośtatko^m. *FalZioł* III 31d, I 116a, III 31d, 33a,b, V 39v, 42v (29); *SienLek* 68, 154v.

»jeleni korzeń biały« = *Peucedanum cervaria* Cusso. (Rost) (2): Ieleni korzeń biały/ Seseli Aethiopicum. *SienLek* 251, X2.

»biała kapusta; kapusta biała« = *Brassica oleracea* L. (Rost) (1 : 1): niéktorzy wárzá ná to białá kápuftę w głowách *SienLek* 48v, 122v.

»biały karuj« = *Carum Carvi* L. (Rost): Caros, In officinis Pharmacopolarum carui, Biały karuy Cukier yeft. *Mqcz* 39b.

»konicz biały« = *Trifolium pratense* L. (Rost) (2): Konicz biały/ *Trifolium pratense album*. *SienLek* 201v, X2.

»biały korzeń paluchow« = *Colchicum autumnale* L. (Rost) (2): Biały korzeń paluchow iefth dobry tym ktorzy bol maia w nogach *FalZioł* I 63b, 63b.

»krwawnik biały« = *Polygonum aviculare* L. (Rost) (2): Krwawnik biały *SienLek* X2v, 231.

»biała lebiodka; lebiodka biała« = *Clinopodium vulgare* L. (Rost) (10 : 2): niektorzy zową ia piołynem polnym/ wtora ofoba miętki tey kamienny zową ia biała lebiotka *FalZioł* I 24a, I 4d, 139c, II 14b, 18b, V 118; *SienLek* 50, 73v, 81, 88, Xv2; *Mącz* 30d.

»biała lilija; lilija (wodna) biała, grzybienie białe« = *Lilium candidum* L., *Nymphaea alba* L. (Rost) (6 : 5): Też wezmi olejku z białey Lilijej *FalZioł* V 36v, I 92a, II 16b, 18c, V 38v, 96v (10); *SienLek* X2v.

»biała lipa« = *Tilia europaea* L. (Rost): Farfugium Arbor quae et Chameleuce dicitur, quidam putant eam esse quae *Populus alba* vulgo dicitur, Wirzba álbo biała lipá. *Mącz* 118c.

»biała macica winna« = *Vitis vinifera* L. (Rost): Staphile, vitis alba quam alii Ampeloleucen vocant, alii melothron, Calep. Biała máćicá winna. *Mącz* 411d.

»mak biały; biały mak« = *Papaver somniferum* L. (Rost) (11 : 6): kaźdi mak wypufzcza s fiebie nafienie czarne oprócz Maku białe⁸⁰ ktory białe nafienie wypufzcza. *FalZioł* I 104a, 78c, 95a, II 8d [2 r], V 39, 99 (13); *SienLek* 52v, 56v, 105; *Oczko* 31v.

»mech biały; biały mech« = *Usnea barbata* Fr. (Rost) (2 : 1): *FalZioł* I 151a, V 117; Pappus item, Biały mech *Mącz* 276c.

»biała miętka« = *Mentha silvestris* L. (Rost): Ná ránę głęboką á wąfką/ ftrzeloną álbo kłotą/ białą miętkę z czyłtym miodem/ á z opichem świeżym *SienLek* 146v.

»modrak biały« = *Calendula officinalis* L. (Rost): Caltha, herba, Vulgo Calendula. Modrak biały między żytem niektorzi zową Moderek. *Mącz* 32b.

»biała ożanka« = *Galium Mollugo* L. (Rost): Ktemu też dobrze białą Ożankę w piwie wárzyć *SienLek* 102v.

»białe proso« = *Panicum miliaceum* L. (Rost): tám chlepek pieką z białego profá *BielKron* 457v.

»pieprz (piersz) biały; biały pieprz« = *Piper album* (Rost) (3 : 3): *FalZioł* III 10d, 11a, 16d, V 83, 96v; *Candidum piper* Byały pieprz *Mącz* 33b.

»podejżrzon biały« = *Leucojum (vernium)* L. (Rost): Leuce – Topalia. Podeiżrzonbiaki. *Calep* 593b.

»rdest biały« = *Polygonum Hydropiper* L. (Rost) (2): Rdeft biały/ *Hydropiper* *SienLek* 217v, X3v.

»roża (rożyczka) biała; biała roża« = *Rosa alba* L. (Rost) (4 : 2): *RejWiz* 64v; Biała roża/ *Rosa* *SienLek* 237, 64, X3v; *GrabowSet* Sv; piękny kwiatek ftoi Podobny białey rożey *WitosłLut* A3.

»biała rzodkiew« = *Raphanus sativus* L. (Rost): to nie będzie przyftało ná czarnym ftole białą rzodkiew ieść *RejZwierc* 153v.

»biały sandał; sandał biały« = *Santalum album* L. (Rost) (3 : 3): *FalZioł* I [116²]a, II 15a, III 11c [3 r.], Bakár Sándalu białego fiedm fet fawow. *BielKron* 454v.

»biała szanta« = *Marrubium vulgare* L. (Rost) (3): Náwarz białey fzánty z octem á z fołą *SienLek* 114v, 86v, 93v.

»biała śliwa« = *Mespilus germanica* L. (Rost): Cereus Wołkowy/ Zółty yáko wosk Cerea pruna, Białe álbo żolte fliwy. *Mącz* 48a.

»trześnia biała« = *Prunus avium* L. (Rost): iako fą wifnie czarne/ trzefnie białe *FalZioł* V 64.

»turbit biały« = *Ipomoea Turpethum* R. Br. (Rost) (2): Wezmi Turbit białego ziarniftego, dwa łoty. *FalZioł* V 104, 104v.

»białe wino« = *Vitis vinifera* L. (Rost): Vitis alba quae et Ampeloleuce dicitur, Białe vino rodzące. *Mącz* 499d.

»biały wołowy język; wołowy język biały« = *Pulmonaria officinalis* L. (Rost) (1 : 1): Biały wołowy język *Echium SienLek* 207v, X4.

»wiśnia biała« = *Prunus Cerasus* L. (Rost) (4): Cinus alba. Wifnie. białe. *FalZioł* III 21b, +6b, III 21b, V 64.

»zazwor biały« = *Zingiber officinale* Rosc. (Rost): weźmi Zázworu białého/ gwoździkow/ y pieprzu zá rowno *SienLek* 134.

»białe ziele« = *Claviceps purpurea* Tul. (Rost): Polygonatum et Polygonum herba a geniculorum multitudine, alias, sanguinaria. Ziele záftáwiáyące krew. Vulgus vocat Sigillum Salomonis, Białe ziele/ Sporyż niektórzi zową. *Mącz* 308d.

»biała żywica (sosnowa); żywica (sosnowa) biała« = *Pinus silvestris* L. (Rost) (3 : 2); *FalZioł* V 98; wfytać tártey białey żywice łófnowey *SienLek* 106, 118, 128, 144.

W przén (1) : y ták on kwiat [corka] czyfności białey lilyey/ czerwoną rozą á krwią męczeńską ozdobyony. *SkarŻyw* 487.

e. *W emblematach* (25) : Bełka [ziemia na chorągwi] nofi biały Gryff z koroną w czerwonym polu. *BielKron* 425, 325, 425 [4 r.], 425v.

W charakterystycznych połączeniach: biały gryf (2), jelen, koń (2), lew, niedźwiedz.

Wyrażenia: »biały orzeł; orzeł biały« (6 : 4): *BielKron* 425 [3 r.], 425v [3 r.]; *StryjWjaz* C; Rułacy záś Chorągiew Polakom wydárli/ Koronną z białym Orłem *StryjKron* 255; pod iednym białym orłem y pod iednym zbroynym rycerzem żywiąc [...] wiary fwey y nabożeńftwá pilnowáli *CzechEp* 13; *KochJez* A4.

»białe pole; pole białe« (6 : 1): niekthorzy [Książęta śląskie] czarne żólthe y rozmaíte fárby polá wymyflili łobie/ odfłapiwfy białého/ s ktorego pózli s krolmi Polfkimi. *BielKron* 373, 383v, 425 [3 r.], 425v [2 r.].

W przén (1) : Ku Orłowi iego K. Miło. Bvyay długo miły Orle biały/ A záwždy bądź ták iákoś zwykł łmiály. *RejPos* ktv.

f. *O figurach szachowych* (22) : Biały fie záftęp doftał Borzuiowi/ A czarny przyfzło wodzić Fiedurowi. *KochSz* A4; A oto biała [baba] s tyłu przyfłkoczyłá/ Murzynkę fcięłá/ ni fie obaczyłá. *KochSz* B4v; Naprzod do pánién fłużeńbnych Krol biały Rołkazał *KochSz* C; Przybyło fercá niemáło białemu [krolowi]/ Ale záś wiele vpádło czarnemu. *KochSz* C, B, B2v, B3, B3v, C (18).

W charakterystycznych połączeniach: biały(-a, -e). baba, kapłan, krol (5), pani, pieszek (3), roch, rycerz, uf, wodz, wojsko, zastęp.

Wyrażenie: »białe pole« (2): Polá fie czarne z białymi miefzáią *KochSz* A3, A3.

Szereg: »biały (a) czarny; czarny i biały, czarny z białym« (2 : 2): Napoły żywe białe/ czarne konie/ Wąłą fie prawie ná obiedwie ftronie. *KochSz* B3v, A3 [2 r.], B3v.

2. *Przezroczysty, bezbarwny* (4) : Petroleum. Ieft oley kthori idzie z kamienia, Ieft fubtelny (á zwłafzcza biały) *FalZioł* II 23v.

Wyrażenie: »biały jako woda«: Mocz biały iáko wodá/ furowość w zdrowym człowiecze/ známieniuie *SienLek* 26v.

Szeregi: »przejrzysty, biały«: To ieft iakoby rog przezyrfyty biały. *FalZioł* V 3v.

»biały a światły«: A SKło ktore iefth białe á światłe/ tho nalepfze *FalZioł* III 37a.

3. *Lśniący, błyszczący; zrobiony z jasnego metalu (srebra, ołowiu); candidus Mącz, Cn; argennus, argenteus Cn* (35) : *MetrKor* 62/171v; Item 3 kupkii 2 pozłocziłte czo vpiotruchny bili wzaftavie. a ieden Biały. *ZapMaz* V S 2/332v; *RejFig* Bb3v; LAnczufek. s czarnim a białem smalczem *WyprKr* 16v; ieft bram fzeroki srebrogłowowi biali. *WyprKr* 79, 27v, 29v, 52v [2 r.], 61v, 65v (15).

W charakterystycznych połączeniach: biały(-a) bukał, kociętek, koniewka, kubek (3), lichtarz (2), łyżka, miednica (2), nalewka, pasek, smalc (8), srebrogłow(owy) (6), talerz.

Zestawienia: »biały ołow« (2): *Mącz* 411d; Cassiteros – Biąli ołow. *Calep* 169b.

»grosz biały« = srebrny grosz, zwłaszcza na Śląsku i w Czechach, ze srebra wyższej próby (2): Ieden kupił 27. lp. wełny/ każdy lp. po 34 gf. białych. *KłosAlg* G3, G3.

»biały kamień« = Antimonium (Rost); antymon, kruchy metal: Stibium, Antimonium, Biały kámięń w kopáninach srebrnych bywa naydowan/ którym oczy cziścią y wychędażáją/ podobno kálcedanowy kámyk. *Mącz* 415b.

[»pieniądze białe« = denary, zdawkowe srebrne jednostki monetarne o wadze 0,36 g bite za Zygmunta Augusta oraz za Stefana Batorego: w Wielkim Księstwie Litewskim od Szynkowania Gorzałki od kaźdey kwarty po dwa pieniądza białe [uniwersał z r. 1578] *Konst* 197v.]

»srebro białe«: Srebro nicz niezłocziłte, iedno białe. *WyprKr* 45v.

»srebrny biały; biały srebrny« (8 : 2): powyada yfch paścdek byalli ftebrny [...] vkrafzcz chczyal *LibMal* 1546/114; Talerzow srebrnich białich z Herbi Krolewfkiemi pozłocziłtemi. 24. *WyprKr* 51v, 51v, 52v [3 r.], 53 [2 r.], 53v [2 r.].

W przen (1) : máło nie fżpetnieyfze bywa [srebro duszy] kiedy fie ná nim przeliny z otártego pozłoczenia vkażá/ niź lámo przez fie białe. *RejZwierc* 148.

4. *O świetle, zwłaszcza dziennym: jasny, widny, pełny* (15) :

Zwrot: »jako w biały dzień widać«: Wielki ogień ma powftác/ ták wielki ogień Ze wfzytko/ iáko w biały dzień/ widác będzie *KochOdpr* D2.

Wyrażenia: »biały dzień, do białego dnia, fźrod biała dnia; dzień biały, w dzień biały« (8 : 4): Iż gdy kto ftoi w dole głębokim, tędy ku niebu patrząc może gwiazdy widziec też fźrod biała dnia *GlabGad* B6; *KochOdpr* D2; áni dbay ná fźrzały/ Któreimi fieie przygodá w dzień biały. *KochPs* 138, 199; iefzczę fie drudzy z tego przechwaláią/ że fá męźni ná fpełnienie y ná dośiedzenie áż do białego dnia. *WerGość* 211; *KochPieś* 72; *ArtKanc* P14, T3v; *GórnTroas* 8; Znowu noc czarna dzień biały obwiéra *GosłCast* 68; *SapEpit* A2; *KlonWor* 66. Cf *Zwrot*, *Szereg*.

»gwiazda biała«: ná páłczęce [smoka-gwiazdozbioru] iedná gwiazdá biała. *KochPhaen* 3.

»bielszy niż mleko«: Załz dzień iest [bie]lłfy niż mleko *March*² D2v.

Szereg: »biały dzień, a noc ciemna (ciemna noc)« (2): Biały dzien/ á noc ciemna/ fwoie czály znáią. *KochPieś* 72; *ArtKanc* P14.

W przen (1) : Nápátrzyć fię niemogą : á ono to z fzyie [orlicy] Słońcu rowny: to z fkrzydeł biały promień biie. *WitosłLut* A4.

5. *Czysty fizycznie; candidus Mącz, Cn* (13) : ranę wyczyfcić chułtką białą. *FalZioł* V 92v; ona kofzulá zówždy biała byłá/ á nie kážíłá fię/ gdy oney kofzule nigdy nie prano. *HistRzym* 107v, 107v, 108; kofzulá zábudzona gdy ią pięknie wypierze wnet biała y nadobna będzie. *RejZwierc* 133, 105.

W charakterystycznych połączeniach: biała chustka, koszul(k)a (6), ręka (3).

Przysłowia: Bo y ręka biellfá bywa Gdy iedná drugą vmywa *RejRozpr* I4; *RejZwierz* 115, 121.

Biellfý bywa co fię myie *RejRozpr* K2.

Lepiey mieć białą kofzulę niż brudną. *RejZwierc* 143v.

Wyrażenie: »karta biała« = *pusta, niezapisana* (2): ia ná tey kárcie białey/ czytam czyfstość y niewinność Panny naświétfzey *SkarŻyw* 312; náłazł kártę białą bez píłmá. *SkarŻyw* 545.

6. *Czysty moralnie; niewinny; uczciwy; szczerzy; dobry; candidus Mącz, Cn; albus Mącz* (24) : A kiedy głébiey dożrzyłz/ pocźciwych cnot iego/ Naydziełz więcey białego/ zówždy niż czarnego. *RejZwierz* 84; *Albus, Biały, per Metaphoram. Bonus, Dobry Mącz* 6c, 33b, 76b; rękę ná iáłmużnę ściągáią: ále rofkofzy cíelełney vwłoczyć fobie niechcą. zwierzchu biali/ á wewnątrż kości vmárłych pełni. *SkarŻyw* 141; krew twoiá [...] białą vczyiniłá dułżę iego *SkarŻyw* 595.

Przysłowia: iuż rozumiał co czarno á co biało. *RejZwierc* 274v; *GrabowSet* Y.

Ale co ma być biało niechayże będzie biało/ á co ma być brudno niechay będzie brudno *RejZwierc* 147.

Coż było fzátanowi po tym w tak iásney práwdźie/ tákiemi ánlakámi y wywrotámi obrotnemi białe zwác czarnem/ czarne białem *GrzegRóżn* H3v; *Nigrum in candida vertunt, Czarne w białe obrácáyą/ to yełt złe w dobre. Mącz* 246d; *GórnDworz* G7; *CzechEp* 161 [ogólem 4 r.].

Boć to łacno rozeznác czarno álbo biało *RejWiz* 76.

Wyrażenia: »anioł biały« (2): Gdy z daleka ftały/ Rzékl ijm aniol biały *OpecŻyw* 172; *ArtKanc* F15.

»biały czepiec, czepek« (3): Cudna rzecz iest byály czepiec ná głowie niewiełciey. *March*¹ A3 [*idem*] *March*³ Vv; Náofatek/ kładá mu ná głowę biały czepek: dawáiąc znác/ áby tá czyfstość y niewinność/ ktorey ná krźcie doftáło/ vftáwicźnie trwála w iego żywoćie *KarnNap* Cv.

»biały jako śnieg, bielszy niżli śnieg« (2): fmyiefz mię/ á będę biellfý niżli fnieg. *Leop Ps* 50/9; *WysKaz* 25.

»bielszy niż mleko«: Názáreyfcy iego czyfztłfy byli niż śnieg/ á biellfzy niż mleko *BibRadz Thren* 4/7.

7. *Zestawienia o różnych znaczeniach* (28) :

a. »biały dom«: Villa urbana, quae et praetorium dicitur, Budowanie to, w którym fám gofpodarzá dziedźic onego ymienia fiedział/ páński álbo biały dóm może być zwan *Mącz* 496c.

b. »izba biała« = *izba paradna* (3) : v komory kthora iesth z sysdby białey vidzialem thess thyss tho podwoye y drzby [!] barzo okrwíavione [!] *ZapWar* 1550 nr 2674, 2664 [2 r.].

c. »niedziela biała« = *piąta niedziela postu zwana Niedzielą Męki Pańskiej* (3) : *Goski* A7; Dan w Krákwie/ w Sobotę przed Niedzielą Białą/ Roku Pánfkiego/ 1440. *SarnStat* 950, 219.

d. »biała płéc« = *osoby płci żeńskiej, kobiety* (21) : nye tylko od mężow dofkonałych/ ále y od byały płci y od dzyeci/ yeft zwyczężon *KromRozm I* M4; *Dehinc omnes deleo ex animo mulieres. Jułz mi ná potym nie może żadna wpaść ná mył Biała płéc. Mącz* 80c; *SkarŻyw* A3v, 292, 319, 411; *KochWz* 135; *KochEpit* A2v; Potym ná corkę wéyżrzy vlubioną/ Wielkim biały płci kołem obftąpioną *GrochKal* 7; *LatHar* 218; *GosłCast* 22, 50.

Wyrażenie: »człowiek białej płci«: Dla nas vbogięgo Człéká biały płci/ wyrwi z ftráchu lękliwého *ZawJeft* 22.

Szeregi: »męska i (ale i, ani) biała płéc« (4): *KochJez* A4v; *KochEpit* A3; *GostGosp* 16; Cierpiał od ftanow rozmáitych: od Pogan y od Zydow/ od męłkiey y biały płci *LatHar* 679.

»mężczyzna i (jako i) biała płéc; biała płéc i mężczyzna« (3:1): *GroicPorz* ffv, ff2; *Soccus, Stárofwiecki* xtałt obowia/ álbo wyfoki trzewik męłczyźnie y biały płci należáci. *Mącz* 398a; *PudłFr* 71.

8. *n-loc* (56) : Iakom ya nyezabil Slychathnego vawrzincza [...] Sbyalego *ZapWar* [1524] nr 2228; Potim Druzus przebywłzy rzeki Rin y Albis (ktorą dzis Cechowie białą zową [...]) *MiechGlab* 44; *BielKron* 374v [2 r.].

Zestawienia: »Biała Cerkiew«: Po pierwszey wiadomosciz Białey Cerkwie [...] tedym wziął zaraz wiesć od IMPana Wojewody Bracláwskie⁹⁰ *ActReg* 125.

»Biała Grecyja«: Y tak oblikiem zdrádnego przymiérza was podfzedłzy [*Cesarz Turecki*]/ naprzód Białą Graecią pośiadł *OrzJan* 6.

»Białe Jezioro; Jezioro Białe« (27 : 2): Połowczy był lud przy brzegu morza Euxinum [...] za białem ieziorem miełzkaiáci. *MiechGlab* 2, 17, 58 [3 r.], 70, 72, 76 (12); przyłzli w polá wielkie ku południu nád morze Pontkie/ gdzye zową białe iezyoro Hiftorykowie *BielKron* 159; Vftyh Kráiná od Wołochdy ftó mil/ á od Bilego Ieżiorá ftó y czterdzieści mil *BielKron* 433, 170v, 343v, 427v, 433 [8 r.], 439v; W Chełmiénfkim Powiećie białé iezioro/ ktorého wodą w Máiu álbo w Kwiétniu kto fye iedno vmyie/ požółknąć muśi. *Oczko* 9v, [41v]; PO smierći Olechowey Jhor albo Jgor Rurikowicz poczał pánowác ná Kijowie [...] ná Białymiezierze/ y ná wżyftkich Xięftwach y Ziemiach Rułkich *StryjKron* 121.

»Biały Kamień« (2): A Krol Swedłki Erik práwie też w ty czálly Rewel y Biały Kámień w Liflanciech mocą wziął. *StryjKron* 772; Stároftwá [...] Narewłkié/ Białého Kámieniá [...] máią byđz ná potym tak rozdawáne *SarnStat* 1201.

»Biała Karczma«: nie dáleko biegu Do Białey kárczmy małz przed łobą, flišie/ Chcełzli nápiy fię. *KlonFlis* Hv.

»Biała Łąka« (7): yakom ya nyeranyl robothnego Mykolaya skuze cmyeczia pana Czerskiego sbialey lanky na rinkv warszewskiem *ZapWar* 1536 nr 2491, 1532 nr 2415 [2 r.], 2416, 2470, 2471, 2472.

»Białe Morze« (4): *MetrKor* 46/46v, 117v, 175; nathem swyeczie, nathey zyemy yeftthem bozyczyemy, byalego morza czarnego morza *LibLeg* 7/40.

»Biała Ruś; Ruś Biała« (3 : 2): gdy Iuhrowie ciągneli ku białemu jezioru tedy widzieli na granicy białey Ruffi obraz ieden lodowy *MiechGlab nlb* 8; *Mącz* 355c; *LeovPrzep* E2v; *SkarJedn* 224; *StryjKron* 110.

»Biała Woda« (2): od tąd ydzie [*granica*] po prawey recze do Byaley wodj. *LibLeg* 11/83v, 83v.

9. *n-pers* (22) : Iích pyenyadze Marczina Byalego okthore yefth vřchadzon vkradl valtín pyekarczik *LibMal* 1550/155v; Potym trzy kępy będziefz miał [...] Trzecią Białkowę/ choć ią zow dawnego Kępą Białego. *KlonFlis* Gv; *SarnStat* 991.

Zestawienia: »Konrad Biały«: Poiman [...] Konrad biały Książę Oleśznickie przez Czechá z Zalce *BielKron* 384v.

»Lestko, Leszko Biały; Biały Lestko« (16:2): LEftko biały/ od włos białych rzeczony wybran ná Monárchią Polńkę *BielKron* 357, 355v, 357v [5 r.], 358, 359 [2 r.], 359v, 367, 368, 475; Boleśław Piąty/ Włtydliwy rzeczony/ Syn Lefzka Białe⁸⁰. *KlonKr wstęp* A3v *marg, wstęp* A3v [2 r.], D2v.

Synonimy: 1. *blady, cienki, czysty, eburnowy, jasny, mleczny, siwy, subtelny, śnieżny, światły, świetny*; a. *α. blady, jasny*; *β. blaski, bławy, błękitny, modrawy, obłoczny*; *γ. siwy*; *b. jasny*; 2. *przejrzysty, subtelny, światły*; 3. *srebrny*; 5. *czysty*; 6. *czysty, niewinny, pobożny, sprawiedliwy, szczyry*; 7.d. *biała głowa*.

Cf **BIAŁA GŁOWA, BIAŁA GŁOWKA, [BIAŁŁONAPADŁY], BIAŁMECH, BIAŁO, [BIAŁODRZEW], BIAŁOGŁOWIEC, BIAŁOGŁOWSKI, BIAŁOGRZYWY, BIAŁOKUROWATY, BIAŁOMLECZNY, BIAŁONOGI, [BIAŁOPIORY], BIAŁOPSTRY, BIAŁORZYT, BIAŁOSKORNIK, BIAŁOSKRZYDŁY, BIAŁOSROKATY, BIAŁOŚWIAT, BIAŁOZĘBY, BIAŁOZOR**